

G.A.Hüseynli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Gunay.huseynli.14@bk.ru

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏB BİOLOGİYASININ TƏDRİSİNDƏ HEYVAN SELEKSİYASININ NAILİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ

Xülasə

Bu məqalədə heyvan seleksiyasının nailiyyətlərinin şagirdlərə öyrədilməsindən bəhs olunur. Heyvan seleskiyasının nailiyyətlərinin tədqiqi yolları müəyyənləşdirilir. Alınan yeni heyvan cinsləri haqqında şagirdlərə veriləcək biliklər əks olunur. Həmçinin, azərbaycanlı alimlərin seleksiya elmindəki nailiyyətlərinin şagirdlərə öyrədilməsinin iman və yolları göstərilir.

ПРЕПОДАВАНИЕ ДОСТИЖЕНИЙ ЖИВОТНОВОДСТВА В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Резюме

Эта статья посвящена обучению студентов достижениям животноводства. Определены пути исследования достижений животноводства. Отражены знания, которые необходимо дать учащимся о новых породах животных. Также показана вера и способы преподавания достижений азербайджанских ученых в селекционной науке студентам.

TEACHING THE ACHIEVEMENTS OF ANIMAL BREEDING IN THE TEACHING OF SECONDARY SCHOOL BIOLOGY

Summary

This article is about teaching the achievements of animal breeding to students. Ways of researching the achievements of animal breeding are defined. The knowledge to be given to the students about new breeds of animals is reflected. Also, the belief and ways of teaching the achievements of Azerbaijani scientists in breeding science to students are shown.

Açar sözlər: *seleksiya, heyvan cinsi, tədqiqat bacarıqları, süni seçmə, qida təhlükəsizliyi, mal-qara, metod, məhsuldarlıq*

Ключевые слова: *селекция, порода животных, исследовательские навыки, искусственный отбор, пищевая безопасность, поголовье, метод, продуктивность*

Key words: *breeding, animal breed, research skills, artificial selection, food safety, livestock, method, productivity*

Avropa Qida Təhlükəsizliyi Təşkilatının (EFSA) quşçuluq, donuz əti və süd sektorlarında idarə olunan layihələrində heyvan mərkəzli yanaşma tətbiq olunur. Gələcəkdə, həssas heyvandarlıqda yeni texnologiyalar davranış problemlərinin daha erkən aşkarlanmasına, inkişaf etmiş risklərin idarə edilməsinə və heyvanların rifahının ömür boyu izlənməsinə imkan verəcəkdir. Süni seçim, insanlar tərəfindən bitki və heyvanlardakı arzuolunan xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi və gələcək nəsillərdə bu xüsusiyyətlərin artırılması və davam etdirilməsi üçün mühüm addımlar atılır. Süni seleksiyadan arzu olunan xüsusiyyətlərə sahib heyvanlar və məhsullar istehsal etmək üçün uzun müddətdir istifadə olunur. Bu gün satılan geniş çeşidli ətlər və ət məhsulları toyuq, iribuynuzlu mal-qara, qoyun və donuzların seçmə üsulu ilə yetişdirilməsinin nəticəsidir.

Avropada ən böyük mal-qara, toyuq məhsulları istehsalçısı Fransada heyvandarlıq həm iqtisadiyyat, həm də torpaq istifadəsi baxımından böyük bir fəaliyyət növünü əhatə edir. O, Fransa Avropanın ən böyük mal-qara məhsulları, yumurta və toyuq, süd və donuz əti istehsalçısıdır. Ölkə spesifik və genetik biomüxtəlifliyin mənbəyi olub, vəhşi təbiətə ev sahibliyi edir. Ona görə də heyvan seleksiyası üzrə son nailiyyətlərə Avropada, xüsusilə bu ölkədə daha çox rast gəlinir. Müasir heyvanların rifahı konsepsiyası 1970-ci illərdə meydana gəldi. Bu siyasət yalnız tətbiq edilə bilər, çünki fermerlər gündəlik olaraq çalışdıqları bir məqsəd üçün dəyişiklik etməyə hazırdırlar. Azərbaycanda da seleksiya sahəsində bir çox işlər görülür. Neftçala rayonunda “Nərə” balıqartırma zavodu nərə balıq növünün miqdarının xeyli sayda artmasına nail ola bilmişdir. Çünki orada məhsuldarlığı artırmaq məqsədi ilə daha sağlam olan yeni cinslər alınır.

Ümumtəhsil məktəb fənlərinin tədrisində seleksiyanın belə yüksək nailiyyətləri şagirdlərə çatdırılmalı, onların gələcək həyat və fəaliyyətində həmin nailiyyətlər sahəsində özlərini görmələrinə zəmin yaradılmalıdır. Şagirdlərə biologiyanın tədrisində çatdırılmalıdır ki, məhsuldar cinslər almaq üçün seleksiyaçının qarşısında bir çox məqsədlər qoyulur. Heyvanların məhsuldarlıq göstəricilərinin, o cümlədən süddə yağlılıq dərəcəsinin, toyuqlarda yumurtavermə qabiliyyətinin, xəzərilili heyvanların xəzinin keyfiyyətinin artırılması, iribuynuzlu heyvanlarda ət və süd məhsuldarlığının erkən yaş dövrlərində də artırılması, qoyunlarda ət və yun məhsuldarlığının yüksəldilməsi, xəstəliklərə qarşı daha dözümlü cinslər yaradılması seleksiyaçıların məqsədləridir. Məqsədlərinə uyğun olaraq heyvan seleksiyasında bir çox nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bunlara Arxarmerinos, qoyun, Ropşa-karp balıq, Tut ipəkqurdu (poliploid), “Ukrayna ağ səhra donuzu və zərif yunlu Askaniya rambulyesi” qoyun cinslərini göstərmək olar. Əlverişsiz mühit amillərinə dözümlü heterozis effektinə malik yüksək

məhsuldar heyvan cinslərinin alınması istiqamətində digər ölkələrin alimləri ilə yanaşı Azərbaycan alimləri də xeyli işlər görmüşlər. Belə ki, Azərbaycanın seleksiyaçılarından A.Ə.Ağabəyli Qafqaz camış cinsini, F.Ə.Məlikov, M.H.Sadıxov, V.Q.Smaraqdov Azərbaycan dağ merinosu kimi məhsuldar cinsləri almışlar. Xaricdən idxal hesabına heyvandarlıqda cins tərkibini tam yeniləmək mümkün deyildir. Ona görə də cins heyvanları gətirərək burada onlardan yerli şəraitə uyğunlaşmış cinslərin alınması prosesi daha effektivdir. Hazırda Azərbaycan iqliminə uyğunlaşması baxımından, əsasən 3 cinsin: “şvis”, “alaqara” və “simental” cinsləri üzərində iş aparılır. Bunların hamısı ətlik, südlük və ətlik-südlük tipli qaramal cinsləridir. Bu heyvanları ölkəyə gətirərkən ilk nəsil iqlimə qarşı dözümsüz olur. Yalnız onlardan alınan ikinci nəsil heyvanlar yerli şəraitə tam uyğunlaşmış olur. Yəni burada doğulub, böyüyən heyvanlar iqlimə yaxşı uyğunlaşmış sayılır. Heyvandarlıqda yeni cinslərin yaradılmasında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən heyvandarlığın inkişafı və otlaq-örüş yerlərindən səmərəli istifadəyə dair xüsusi proqram hazırlanmışdır. Proqramda yeni, daha düzümlü və məhsuldar cinslərin əldə olunması məsələləri əks olunmuşdur. Onların həyata keçirilməsi çox vacibdir. Çünki Azərbaycanda ət və süd məhsullarına tələbat böyükdür. Ölkəmizdə, həmçinin, xəz dəri istehsalı üçün bataqlıq qunduzu (nutriya) artırılır, onun ovlanmasına qadağa qoyulmuş, yalnız nutriya təsərrüfatları olan şirkətlərə icazə verilmişdir. Qarayazıda nutriyanın artırılması, yeni cinslərinin yaradılması xəz dəri istehsalı üçün geniş imkanlar yaradır.

Seleksiya sahəsinin nailiyyətləri şagirdlərə öyrədildikdən sonra onlara bu sahə üzrə müstəqil tapşırıqlar verilir. Onlara seleksiya elminin nailiyyəti kimi, süni seçmə haqqında məruzə və təqdimatlar hazırlanması tapşırılır. Şagirdlər heyvandarlığın müxtəlif sahələri üzrə müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə seleksiya elminin nailiyyətlərinə dair məruzə və təqdimatlar hazırlayır. Təqdimatlarda növdaxili çarpazlaşma nəticəsində alınan Kalmık-Cersey-qaramal, Berkşir-Askaniya-donuz, Askaniya rambulyesi - merinos qoyun cinsləri haqqında materiallar əks olunur. Şagirdlər, həmçinin Mədəni bitkilərin mənşə mərkəzlərinin qruplaşdırılmasını və İrsi dəyişkənlikdə homoloji sıralar qanununu seleksiya elminin nailiyyəti kimi əsaslandırır və təqdim edirlər. Seleksiya elminin nailiyyətlərini tədqiq etmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün layihə metodu tətbiq olunur və onlar süni seçmədən istifadə olunan sahələri araşdırıb, gələcək nailiyyətləri üçün informasiya toplayır, müxtəlif layihələrin aparılmasını təklif edirlər.

Hazırda qida ehtiyatının artırılması, kənd təsərrüfatı heyvanlarının məhsuldarlığının artırılması iqtisadiyyatın inkişafını, o cümlədən seleksiya elminin nailiyyətlərindən istifadənin daha da artırılmasını tələb edir. Bu baxımdan ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin diqqətini bu nailiyyətlərə

yönəldilməsi problemi aktuallaşır. Şagirdlərə kənd təsərrüfatında, xüsusilə seleksiya sahəsinə işləmək kimi bacarıqların formalaşması önə çəkilir. Heyvan seleksiyası elminin əldə etdiyi nailiyyətlər yeni heyvan cinsləri, bitki sortları, mikroorqanizm ştamplarının alınması şagirdlərin marağına səbəb olur. Onlarda sahəni daha dərinlən öyrənmək həvəsi yaranır.

Şagirdlər məişətdə də yaradılmış broyler toyuq (yumurtalıq, ətlik), məhsuldarlığı artırılmış qaramal, qoyun (ətlik, südlük, yunluq) cinsləri ilə tanış olurlar. Seleksiya elminin yeni nailiyyətlərinin əldə olunması şərtlərini daha dərinlən dərk edirlər.

İnkişaf etmiş Avropa ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycanda seleksiya elminin nailiyyətlərindən yalnız professional seleksiyaçıları xəbərdardırlar. Yerli fermerlərin seleksiya işlərini həyata keçirmədiklərindən daha çox əziyyət çəkməklə az qazanc əldə edirlər. Bizim məhsuldar dadlı və orqanik olsa da, onlar maya dəyərində görə rəqabətə davam gətirmir. Fermerlərin Azərbaycanda bitki və heyvan seleksiyası işlərinə qoşulması ilə az sərmayə qoymaqla daha çox məhsul əldə etməsi mümkündür. Ona görə də yerli fermerlərin yaxşı cinsləri seçərək seleksiya işlərinə qoşulması vacibdir. Eyni zamanda Azərbaycan heyvan seleksiyasına dair uğurlu nəticələr əldə edəcək savadlı kadrların hazırlanması da vacib şərtlərdəndir. Ölkəmizdə bu sahəyə diqqət artırılır, qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi əhəmiyyət verilir, gənclərimizin bu istiqamətdə inkişafına dəstək göstərilir. Bu baxımdan ümumtəhsil məktəb fənlərinin, o cümlədən biologiyanın tədrisində şagirdlərə kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm sahələrdən olan seleksiya işləri öyrədilməlidir.

Ədəbiyyat

1. *Genomic selection and its application in animal breeding-2017*
2. *Selection and phenotypic plasticity in evolutionary biology and animal breeding -2014*
3. *BİOL-410-Principles and Methods of teaching Biology-2017*
4. *Теоретические основы селекции. Курс лекций-2012*
5. *Основы селекции и их изучение в классах с углубленным изучением "биологии в школе", 2015.*
6. *Seleksiya nailiyyətləri haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 2010*
7. *Məmmədova N. və b. Biologiya. 11-ci sinif dərslisi. Bakı, 2019.*